

Stříhový válečný dokument NEZNÁMÝ VOJÍN MLUVÍ (1934)

Filmová reprezentace armády a obecněji brannosti se v kinematografii první republiky vyvíjela v těsné souvislosti s obrazem světové války. Reflexe počátku československé samostatnosti, jejíž politické i vojenské základy byly položeny právě v období světového konfliktu, doznávala postupem času aktualizací, které reagovaly na znovu vzrůstající válečnou hrozbu. Za vyvrcholení této tendence můžeme považovat hraný film ZBOROV (J. A. Holman, Jiří Slavíček, 1938), jenž byl dokončován v napjaté politické atmosféře konce třicátých let a premiéry se dočkal až po podepsání mnichovské dohody. Právě v souvislosti se ZBOROVEM, jehož scénář napsal J. A. Holman podle námětu legionářského spisovatele Rudolfa Medka, lze narazit na zmínky o ranější spolupráci těchto dvou tvůrců na stříhovém dokumentu NEZNÁMÝ VOJÍN MLUVÍ s podtitulem BOJEM K SVOBODĚ: „Viděl jsem od něho několik dokumentárních filmů, vypomohl jsem mu svého času malým textem v historicko-vojenském filmu legionářských dokumentů „NEZNÁMÝ VOJÍN MLUVÍ...““ vzpomíná Medek na seznámení s Holmanem v článku pro *Národní politiku* z ledna 1939.¹⁾

Z dostupných archivních fondů a sekundárních pramenů se sice nedozvídáme podrobnosti o této tvůrčí spolupráci, ale nacházíme zde svědectví o jisté kontroverzi, kterou téma války a vojenství v první polovině třicátých let představovalo, i o možnostech stříhového filmu sestaveného z archivních materiálů, jež Holman záhy uplatnil ve větší šíři ve známějším dokumentu REVOLUCE KRVE A DUCHA (J. A. Holman, 1936).

Medkova charakteristika „historicko-vojenský film legionářských dokumentů“ je dosti nepřesná. Snímek NEZNÁMÝ VOJÍN MLUVÍ vznikl jako československá úprava původně amerického filmu FORGOTTEN MEN (1933), jehož hlavním autorem byl dle dobové propagace režisér Bud Pollard. Deklarovaným cílem amerických tvůrců bylo shromáždit z různých zdrojů a odtajnit neznámé a nejvíce odstrašující filmové materiály ze světové války. Evropská exploatace tohoto filmu, opírající se o exkluzivitu a autenticitu archivních záběrů, neměla spočívat jen ve vývozu a doplnění podtitulků či nadabování, nýbrž právě ve výrobě lokálních mutací, jež by mapovaly úlohu jednotlivých územních celků či národů ve válce.²⁾

1) Rudolf Medek, Zborov. (Poznámky o hře.). *Národní politika* 57, 1939, č. 15 (15. 1.), s. 3.

2) Kupříkladu britská verze Normana Leeho, vyrobená v roce 1934, byla významně doplněna úvodem generála Iana Hamiltona a výpověďmi několika dalších válečných veteránů.

Tak se tento film dostal do sféry zájmu pražské filmové výroby a půjčovny Ocean-film, od roku 1932 působící pod společností Nationalfilm.³⁾ Ocean-film se zaměřoval především na uvádění filmů americké produkce (získal generální zastoupení společnosti Vitagraph, též distribuoval například filmy společnosti Columbia Pictures Corporation), sám produkoval několik spíše nenáročných veseloher, ale zároveň spolupracoval s Filmovou skupinou (jež později také přešla pod Nationalfilm)⁴⁾ na adaptaci Medkova dramatu *PLUKOVNÍK ŠVEC* (Svatopluk Innemann, 1929) či *Jiráskových Psohlavců* (Svatopluk Innemann, 1931).⁵⁾ V tisku již byla československá úprava filmu *FORGOTTEN MEN* většinou prezentována jako výrobek Nationalfilmu a byla zpravidla inzerována jako jeho nejvýznamnější artikl, zdánlivě odvádějící pozornost od běžné, komerčně orientované nabídky společnosti.⁶⁾

Československá úprava byla navržena Rudolfem Medkem a dalšími bývalými legionáři Vladimírem Chalupou a Rudolfem Průšou, jenž byl společníkem a jednatelem Ocean-filmu a později i Nationalfilmu. Kromě filmových materiálů zachycujících československý odboj byl film doplněn též českým prologem a komentářem. Jeho autory jsou dle úvodních titulků Rudolf Medek a J. A. Holman — o poznání větší písmo, kterým je uvedeno Medkovo jméno, napovídá, že jde především o jeho dílo. Ve filmu jej tlumočí nejméně jeden voják, byť z některých zpráv v tisku lze nabýt dojmu, že uvidíme a uslyšíme přímo Rudolfa Medka. Jeho podíl na filmu byl zjevně větší než pouhá výpomoc Holmanovi, o které se zmiňoval v pozdější vzpomínce.

Právě s Rudolfem Medkem, jakožto jedním „z hlavních spolupracovníků na české verzi“, byl také krátce po uvedení filmu pořízen rozhovor, ve

kterém odpovídá na otázky stran koncepce a poslání tohoto dokumentu:

Především jsem měl v úmyslu dobýt z tohoto filmu všechno, co by mohlo hovořit k naší mladé generaci naučením a výstrahou. Když jsem film po prvé viděl, zdálo se mi, že bude působit na diváka odstrašujícím dojmem a že bude mluvit spíše proti válce než pro brannost. To byla jeho první verze, americká. S gen. Chalupou jsme si však řekli, že by nicméně dal se vytvořit vhodnými vložkami a sestřihy nejbrutálnějších scén z tohoto snímku film výchovný, který by ukázal naší nové generaci, že svoboda nám nebyla dána zadarmo, že stála mnoho obětí, že její předchůdce ve světové válce pro ni krváceli a umírali, a proto že je nutno být vytrvale na stráži, aby k podobným hrůzám již nedošlo. Chtěl jsem dále vyjádřit nutnost obrany, branné výchovy, neboť jsem byl přesvědčen, že jen ten národ, který je dokonale připraven chránit svých hranic, může budit respekt svých nepřátel a také jim může vzít odvalu k útočným činům. Proto jsem vložil do tohoto amerického filmu také některé snímky z našeho osvobozenického zápasu za hranicemi, které vesměs vyjadřují nadšení našich lidí pro boj za svobodu.⁷⁾

V prologu se *NEZNÁMÝ VOJÍN...* odvolává na autoritu Tomáše Garrigua Masaryka, když cituje jeho zápis v *Pamětní knize I. střeleckého pluku Jana Husí* z roku 1917: „Válka je něco hrozného, nelidského, zejména tato válka. Ale není válka zlem největším — žít nečestně, být otrokem, zotročovat jiné je horší. Válka je zlo, ale obrana je mravně přípustná a nutná, třeba je nesnadné vy-
mezit přesně, kde začíná obrana a kde násilí.“

3) NFA, inventář f. Nationalfilm s. r. o., s. III.

4) Tamtéž.

5) NFA, inventář f. Ocean-film, spol. s. r. o., s. 5.

6) Viz např. *Filmový kurýr* 8, 1934, č. 33 (17. 8.), s. 7.

7) Gen. Medek: „Filmem k míru a bratrství“. *Filmový kurýr* 8, 1934, č. 40 (5. 10.), s. [1].

Tento citát konvenuje Medkově úpravě filmu, v němž se teze „válka je zlo, ale...“ objevuje v několika variacích. Po slovech prezidenta Osvoboditele se prolog obrací k dalším historickým a mravním základům československé brannosti, nechybí odkaz na husitskou tradici.

V sestřihu archivních záběrů se střídají symbolické obrazy (statické záběry měst podkreslené melodií státních hymen, novinové titulky, animované mezititulky) se záběry přímo dokumentujícími události. Podoba slovního doprovodu se postupně proměňuje ze souvislého komentáře na jednotlivá hesla a pomyslné popisky (článek v Lidových novinách je nazval „vysvětlivkami“).⁸⁾ Úplná odmlka komentáře umocňuje gradaci válečných scén, jež zachycují zvláště tvrdé boje za použití moderní techniky. Tyto výjevy byly zřejmě považovány za nejvýmluvnější části filmu, ke kterým není třeba dodávat, kde a kdy byly filmaři pořízeny.

Dle anotací a některých článků v tisku byla hlavní devízou archivní části filmu její stoprocentní autenticita, která byla často kladena do protikladu k romantizujícím fikčním filmům:

Již vědomí, že ani jeden jediný obrázek z celého tohoto pásma strašlivých dokumentů není umělý a připravovaný, je mrazivě sugestivní. Není tam za frontou čekajících milenek ani veselých pitek v kantinách. Avšak jeden fakt je pro člověka, který válku sám neprodělal, ohromující a nejhroznější: že všechna ta fantasie filmových režisérů nebyla ještě ničím proti té opravdové válečné hrůze, že bitvy a veškerá utrpení, jak nám je ukazovali režiséři američtí, francouzští, angličtí, němečtí, byly ničím proti bitvám a řežím, jaké vytvořil bezděčný režisér — válka.⁹⁾

Ve skutečnosti lze předpokládat, že některé sekvence patřily spíše k později natočeným rekon-

strukcím. Použity byly též záběry ze sovětského filmu ARZENÁL (Arsenal; Alexandr Dovženko, 1929), u nichž je inscenovanost evidentní.

Většina zařazených archivních materiálů však v době vzniku NEZNÁMÉHO VOJÁKA... představovala jedinečný soubor filmové dokumentace první světové války. Kromě záběrů z bojišť a významných událostí se film okrajově věnuje i všednímu životu vojáků a situaci civilistů. K sekvencím, jež se nejvíce vztahují k československé úloze ve válce a jež byly nejspíš záležitostí tuzemské úpravy, patří jízda ruských legionářů na obrněném vlaku Orlík, návštěvy T. G. Masaryka u italských a francouzských legionářů, přísaha České družiny v Kyjevě, bitva u Zborova (zde se patrně nejedná o autentické záběry), Masarykův pobyt ve Spojených státech amerických a nakonec oslavy vzniku republiky a konce války spolu s návratem legionářů do vlasti.

Pozoruhodné je, že v řazení zmíněných fragmentů není respektována historická chronologie. Lze to přičíst ilustrativní povaze některých záběrů — například jízda na Orlíku ilustruje formování legií v Rusku, přestože ve skutečnosti se legionáři tohoto vlaku zmocnili až na sklonku války. Chybné pořadí záběrů může být částečně i důsledkem pozdější nesprávné manipulace s filmovým materiálem (pořadí se totiž místy odchyluje od dialogové listiny, jež se dochovala v cenzurním spisu filmu). Ovšem již dobová recenze v *Lidových novinách* filmu vyčetla „několik anachronismů“.¹⁰⁾

Jelikož se jednalo o film složený z velké části z němých materiálů a doplněný jen sporadickými slovními vysvětlivkami, bylo žádoucí opatřit mu ozvučení. Kromě hudby, která plní spíše úlohu dílčích ilustrací (mimo zmíněné státní hymny zaznívá například slavný pochod britských skladatelů Judge a Williamse z roku 1912 „It's a Long Way to Tipperary“) než standardního hudebního podkresu, je použita široká škála ruchů a různých

8) u, Co je v nových filmech. *Lidové noviny* 42, 1934, č. 488 (28. 9.), s. 14.

9) rť, Neznámý voják mluví. *Lidové noviny* 42, 1934, č. 526 (19. 10.), s. 14.

10) u, [Neznámý voják mluví]. *Lidové noviny* 42, 1934, č. 491 (30. 9.), s. 4.

zvukových efektů. Synchronizace zvukové složky vznikla, alespoň zčásti, k československé úpravě nově, a to v ateliérech Union-Vox.¹¹⁾ Propracovanost zvuku v průběhu filmu kolísá od efektní ohlušující střelby po technicky značně nedokonalý zvuk potápějících se lodí v námořních bitvách. Pražské oslavy konce války jsou pak ve zvuku více méně redukovány na volání „nazdar“.

V samém závěru filmu se konečně vrací hlas komentátora, aby připomněl, že „válka byla strašná, ale nezapomínejme, že z ní vzešla naše svoboda. Každá matka se vrhne do hořícího stavení, aby zachránila své dítě. Každý svobodný a statečný národ jde třeba do nejstrašlivějšího ohně, aby zachránil svou svobodu. Nesmíme zradit dílo a odkaz svých mrtvých. Neznámí položili své životy za nás. Nezapomínejme, budme na stráži.“

V září 1934 byla československá verze hotova a předvedena producentovi amerického originálu, kterým byl Samuel Cummins, šéf společnosti Jewel Productions. S úpravou byl dle tiskové zprávy spokojen a zároveň při své návštěvě Prahy poskytl informaci, že ve Spojených státech film *FORGOTTEN MEN* dosud vidělo přes 15 miliónů diváků a stále je v oběhu 300 kopií.¹²⁾

Vstup *NEZNÁMÉHO VOJÁKA*... do kin byl naplánován na dvacáté výročí symbolického počátku československého vojenského odboje, jímž byla slavnostní přísaha České družiny na Sofijském náměstí v Kyjevě 28. září 1914. V předvečer svátku svatého Václava roku 1934 byla opravdu uspo-

řádána slavnostní premiéra za účasti vojenské elity a ministra národní obrany Bohumíra Bradáče v pražském kině Adria. Následně byl film nasazen kromě Adrie v Praze ještě ve Hvězdě a v Brně v kinech Stadion a Republika. Pro německy mluvící občany byl zároveň uváděn v německé verzi¹³⁾ (premiérově v Liberci a Mariánských Lázních).¹⁴⁾ Podle některých zpráv mělo být premiérové uvedení filmu také jakýmsi doprovodným programem k odhalení pomníku plukovníka J. J. Švece v Praze na Pohořelci 29. září 1934.¹⁵⁾

Premiéře muselo předcházet posouzení filmu Censurním sborem kinematografickým při Ministerstvu vnitra. Z cenzurního spisu, uloženého dnes v Národním archivu, se dozvídáme, že promítání pro pětičlenný cenzurní sbor poradní a jednoho zástupce Ministerstva národní obrany se uskutečnilo 25. září 1934. Sbor sice film k promítání schválil, avšak „následkem některých drastických obrazů válečných“ pouze s vyloučením osob mladistvých.¹⁶⁾ Tím zkazil vyhlídky autorů, že film získá predikát „kulturně-výchovný“, a tak vyhoví své původní edukativní ideji a navíc vylepší renomé Ocean-filmu (potažmo National-filmu) coby výrobce a distributora. Získání predikátu mělo i ekonomický aspekt — osvobozovalo totiž uvádění filmu od dávek ze zábav.

Ocean-film¹⁷⁾ se s klasifikací filmu nespokojil a 29. září 1934 odeslal na cenzurní oddělení Ministerstva vnitra dopis, kterým bylo zažádáno o revizi rozhodnutí. Podobně jako film samotný

11) NA, f. 902 Cenzurní sbor kinematografický, k. 114, Cenzura filmu „NEZNÁMÝ VOJÍN MLUVÍ...“.

12) Návštěva amerického producenta v Praze. *Filmová tisková korespondence* 1, 1934, č. 100 (19. 9.), s. [1].

13) Srovnání dialogové listiny německé verze s verzí českou dokládá, že rozdíly nebyly příliš markantní. Pod návrhem úpravy byli podepsáni stejní tvůrci, u německé navíc ještě Dr. Lustig. V německé verzi je sice oslaben důraz na český a slovenský prvek (především chybí oslovení „synové národa československého“), ale reprezentace legií a politického odboje byla zřejmě totožná. Výraznější odlišnost je v názvu, který se v němčině drží anglického originálu, a v závěrečném apelu filmu, jenž je v české verzi mírně naléhavější: „Die vielen, vielen unbekannten Helden — vergesst sie nicht.“ — „Neznámí položili své životy za nás. Nezapomínejme, budme na stráži.“ NA, f. 902 Cenzurní sbor kinematografický, k. 114, Cenzura filmu „VERGESSENE MÄNNER“.

14) „Neznámý vojin mluví“. *Filmový kurýr* 8, 1934, č. 39 (28. 9.), s. 3.

15) „Neznámý vojin mluví...“. Nový český film, připravený pro dny svatováclavské a odhalení pomníku plukovníka Švece. *Národní listy* 74, 1934, č. 251 (12. 9.), s. 3.

16) NA, f. 902 Cenzurní sbor kinematografický, k. 114, Cenzura filmu „NEZNÁMÝ VOJÍN MLUVÍ...“.

17) Komunikace tvůrců s cenzurním sborem probíhala pod hlavičkou Ocean-filmu, i když v jiných soudobých textech už převažuje informace, že film uvádí či „vydává“ Nationalfilm.

se i tento dopis odvolává na nejvyšší autoritu prezidenta republiky:

K této žádosti nás vedou tyto důvody: Naše společnost upravila a doplnila tento dokumentární film snímky z činnosti legií a zahraničních vůdců, opatřila jej českým a německým slovním doprovodem, jehož závěr vyznívá v duchu národním s devisou brannosti. Jsme proto hrdi na to, že smysl armádního rozkazu pana prezidenta k 20. výročí vzniku čs. branné moci plně dává za pravdu základní myšlence našeho filmu. Práví p. prezident v armádním rozkaze, že „Zahraniční armáda vědomě navazovala na naši minulou vojenskou tradici, která pramenila z hlubokého národního a mravního přesvědčení, jež učinilo naše předky nepřemožitelnými v ochraně jejich svobody“, tedy nemůže být sporu o tom, že je třeba, aby v nynější pohnuté době zejména ta generace, která se nezúčastnila války, měla představu o tom, jaké to byly boje, kterých se tato armáda naše po boku spojenců zúčastnila, aby svobodu svému národu vybojovala.

Kromě Masaryka v dopise figurují i jména vysokých důstojníků Československé armády Štěpánského a Andrease, již se údajně za film osobně postavili. Ministr národní obrany Bradáč pak měl na slavnostní premiéře prohlásit, že „tímto filmem musí být naše širší veřejnost vyburcována, aby potřeby armády byly širší veřejností pochopeny“. V závěru čtyřstránkového dopisu je znovu připomenuto, že vyznění československé úpravy filmu je „shodou okolností“ plně potvrzeno armádním rozkazem pana prezidenta.¹⁸⁾

Bohumír Bradáč sám 9. října podpořil Ocean-film dopisem na Ministerstvo vnitra, v němž vyjadřuje přesvědčení, že film je skutečně charakte-

ru kulturně-výchovného, a přisuzuje mu zcela aktuální osvětový význam: „Veliká výchovná cena filmu spočívá v tom, že s hlediska branné výchovy a náležité přípravy k boji líčí otevřeně a pravdivě skutečný průběh moderní války a ukazuje, za jakých podmínek budeme v rozhodný okamžik zápasiti o svou svobodu [...] Člověk, který byl v omylu úmyslně udržován, když se octne před holou nečekanou, hrůznou skutečností, zhroutí se a propadne malomyslnosti.“¹⁹⁾

Úsilí o získání predikátu „kulturně-výchovný“ podporovala i část tisku. Kromě již zmíněných argumentů se například objevilo tvrzení, že cenzura svým postupem postavila tento cenný dokument „do jedné řady s filmovými operetami a veselohrami“.²⁰⁾ V říjnu 1934 se film NEZNÁMÝ VOJÍN MLUVÍ skutečně octl před cenzurním sborem znovu a ten své původní rozhodnutí přehodnotil v souladu s návrhem Ministerstva školství a národní osvěty — film byl tedy 20. října uznán za kulturně-výchovný. Propagace i vesměs příznivá kritika snímku však pořád stály na dvou protichůdných premisách. Jednou byl onen tak usilovně vyargumentovaný výchovný charakter, druhou příslib senzace, dosud nevidaného filmového zážitku — v programech kin se objevovalo upozornění „Jen pro silné nervy!“.

Za pozornost jistě stojí, jakých prognóz se některé paratexty v souvislosti s tímto filmem už v první polovině třicátých let dopouštěly: „Při tomto filmu si každý pořádný a uvědomělý občan musí uvědomit dvě věci: Svobody jsme dobyli krví, svobody své jen se zbraní v ruce můžeme obhájit! [...] Jen ten, kdo ví, co všechno může ve válce očekávat, jen ten si uvědomí, že být připraven na vše znamená více než poloviční úspěch. [...] Stále se v poslední době mluví o nových možnostech války. A proto tím akutnějším zdá se dnes býti tento dokumentární film[.]“²¹⁾

18) NA, f. 902 Cenzurní sbor kinematografický, k. 114, Cenzura filmu „NEZNÁMÝ VOJÍN MLUVÍ...“.

19) Tamtéž.

20) –t–, Neznámý vojín mluví... *Filmový kurýr* 8, 1934, č. 40 (5. 10.), s. 3.

21) „Neznámý vojín mluví...“. Nový český film, připravený pro dny svatováclavské a odhalení pomníku plukovníka Švece. *Národní listy* 74, 1934, č. 251 (12. 9.), s. 3.

Na podzim 1934 se NEZNÁMÝ VOJÍN... udržel na programech kin několik týdnů. Zprávy o jeho promítání máme i z let 1935, kdy byl uváděn mimo jiné v Užhorodě,²²⁾ a 1936. U kritiky se setkal s poměrně vřelým přijetím, až na některé dílčí výhrady k přílišnému patosu a nešťastnému řešení zvukových efektů.²³⁾ Výjimečná byla reakce recenzentky brněnského listu *Nezávislá politika*, která se staví proti militaristické tendenci snímku — cituje z přednášky nejmenované norské pacifistky a ptá se: „Proč u nás pokládáme válku za nutnou ochranu před otroctvím a porobou?“²⁴⁾

NEZNÁMÝ VOJÍN MLUVÍ má mnoho styčných bodů s následujícím dokumentem J. A. Holmana *REVOLUCE KRVE A DUCHA*,²⁵⁾ včetně některých totožných archivních záběrů a formulací v komentáři.²⁶⁾ Oba filmy například shodně demonizují německého císaře Viléma II. a upomínají na legendy o jeho předválečných jednáních s Františkem Ferdinandem d'Este na Konopišti. Druhý jmenovaný dokument, na němž už Holman nespolečně pracoval s Medkem, nýbrž s publicistou a překladatelem Janem Münzerem, zasahuje ovšem do národní mytologie mnohem hlouběji a na druhé straně se explicitně vyjadřuje i k aktuální mezinárodní situaci. Zásadní rozdíl je v přesunutí hlavního akcentu z branné způsobilosti na intelektuální a etické kořeny československé samostatnosti a suverenity. Rok 1934 je zde zpětně líčen z hlediska mezinárodního politického dění jako kritický. Pozapomenutý film NEZNÁMÝ VOJÍN MLUVÍ právě v tomto roce, kdy došlo k občanské válce v Rakousku a Hitler začal používat titul Führer, vznikl a byl uveden. Jak nepřímo potvrzuje propagace a recepce snímku a způsob jeho obhajoby před cenzurním orgánem, lze v něm spatřovat reflexi soudobé krize, stejně jako nikoli

bezvýznamnou stopu exploatace válečných archívů v kinematografii třicátých let.

Alena Šlingerová

22) Viz např. *Lidové noviny* 43, 1935, č. 594 (27. 11.), s. 4.

23) u, [Neznámý vojín mluví...]. *Lidové noviny* 42, 1934, č. 491 (30. 9.), s. 4.

24) O. U., Mírový rozhled. *Nezávislá politika* 1, 1934, č. 34 (13. 10.), s. 7.

25) Podrobněji se filmem *REVOLUCE KRVE A DUCHA* zabýval Robert Kvaček, „První kulturně politický film“. *Iluminace* 7, 1995, č. 4, s. 77–88.

26) Jako předobraz a zdroj většiny filmových materiálů opět posloužil film americké produkce. Tentokrát šlo dle dobového tisku o titul *WORLD IN REVOLT*.